

למעלה ממאה
שנים חלפו
מאז הקרב על
ורדן, אך הקושי
בעדכון תפיסות
ותוכניות כאשר
המציאות שונה
ממה שהנחנו,
קיים כמו אז
גם כיום

ורדן במלחמת העולם הראשונה עדיין אקטואלי

מצבת הזיכרון של ורדן

כנס המכללות הצבאיות התשע"ט
בסימן מלחמת העולם הראשונה

ד"ר גדעון עקביה, פיזיקאי ואיש מחשבים,
העוסק בחקר הקשר בין חדשנות טכנולוגית
ובין בניין כוח צבאי

"היוונים המציאו את כתיבת ההיסטוריה כתרגיל באירוניה פוליטית, כלומר כסיפור הגיוני המראה איך פעולות של אנשים מובילות לתוצאות שונות מאלו שאליהם התכוונו".¹

המערכה על ורדן נחשבת לאחת הקשות והעקובות מרם במלחמת העולם הראשונה. במהלך המערכה, שהחלה ב־21 בפברואר 1916 והסתיימה למעשה ב־18 בדצמבר 1916, ספג כל אחד מהצדדים מאות אלפי אבדות, אך יצא ממנה ללא הישג משמעותי.

גם בקרבות אחרים במלחמת העולם הראשונה היו אבדות כבדות, אבל ורדן הפכה לסמל, בין השאר מכיוון שהלחימה בה הייתה מרוכזת בגזרה צרה ומכיוון שהקרקע באזור נושאת עד היום את צלקות הלחימה. בספטמבר 1916 קיבלה העיר את אות לגיון הכבוד הצרפתי, ומקובל לומר ששלושה רבעים מכל החיילים הצרפתים שנלחמו בחזית המערבית נלחמו בחלק מהזמן בגזרת ורדן.

מדוע נכשלה גרמניה במלחמת העולם הראשונה? נהוג להאשים את תוכניתו המפורסמת של אלפרד פון שליפן, ראש המטה הכללי הגרמני עד 1905, ואת הסגנותו של הלמוט פון מולטקה הצעיר, שקלקל את התוכנית כשכיהן כראש המטה בתקופה שקדמה למלחמה ובחודשיים הראשונים שלה. אחרים טוענים כי מחליפו של מולטקה, אריך פון פאלקנהיין, היה חסר חזון אסטרטגי, אך יש להתייחס לאמירות אלו בחשדנות. חלק חשוב בהיסטוריה הצבאית שדנה במלחמת העולם הראשונה נכתב מיד אחריה, על־ידי קציני מטה כללי גרמניים לשעבר, מהאסכולה של פאול פון הינדנבורג ואריך לודנרופף – קצינים שהיה להם אינטרס להציג את הדברים באור מסוים ובצורה מוטית.² במאמר זה אטען שאמירות מקובלות אלה, המתמקדות בחוסר הכישרון של אנשים מסוימים, מתעלמות מבעיות מהותיות יותר. אפשר לשער שהן מתמקדות כך כדי להתעלם מאותן בעיות מהותיות.

החשש: ניצחון

במאה ה־18 היו הצבאות המקצועיים והקטנים מכשיר יקר של המלכים, שהשתמשו בו בזהירות להשגת מטרות מדיניות צנועות. המהפכה הצרפתית הובילה בצרפת להנהגת גיוס כללי, והדבר נתן לצרפת את היכולת להתמודד עם יריבותיה המלוכניות ולאחר מכן נתן לנפוליאון בונפרטה את היכולת לכבוש את מרבית אירופה.

לאחר שהובס נפוליאון, והמטטר המלוכני הוחזר לצרפת, התאמצו המנצחים להכניס חזרה לבקבוק את הרעיונות על דמוקרטיה ועל צבא עם. רק פרוסיה, שהייתה מדינה קטנה מוקפת אויבים, המשיכה להסתמך על גיוס חובה כללי. אך חובת הגיוס לא מומשה בפועל על כולם, ובכל מקרה המפקדים היו מן המעמדות "הנכונים".

בשנים 1864–1871 ניהלה פרוסיה שלוש מלחמות מוצלחות. בשנת 1864 ניצחו פרוסיה ואוסטריה את דנמרק, שנאלצה להעביר לשליטתם את מחוזותיה הדרומיים. בשנת 1866 נלחמה פרוסיה נגד אוסטריה,

ובעקבות הניצחון בקניגרץ השיגה מדינה חשוב – איחוד צפון גרמניה תחת כנפי פרוסיה. בשתי מלחמות אלה מחיר הניצחון לא היה כבד, והדבר עודד את החלום המתוק על ניצחון מכריע.

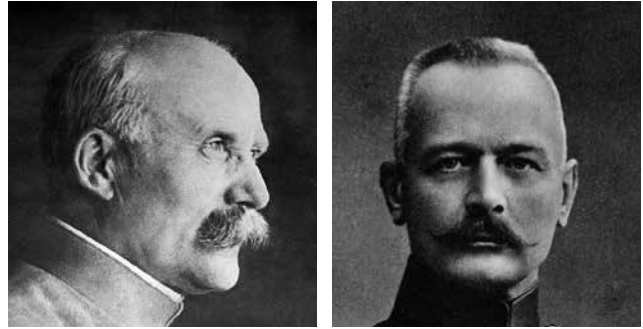
ביולי 1870, לאחר שקנצלר פרוסיה אוטו פון ביסמרק יזם משבר דיפלומטי, הכריז נפוליאון השלישי על מלחמה בין צרפת לפרוסיה. כחלק מהקרבות ספגו הגרמנים אבדות כבדות, אבל ההישגים הצבאיים האופרטיביים של גרמניה היו גדולים – ניצחון גרמני בסדן, וכיתור חלק גדול של הצבא הצרפתי ליד מץ. ביסמרק ומולטקה הזקן היו מאוכזבים מכך שנפוליאון השלישי נפל גם הוא בידיהם, מכיוון שמשמעות הדבר הייתה שלא היה בפריז שלטון עמו אפשר היה להתום על הסכם.

נפילת נפוליאון השלישי בשבי הובילה להכרזה של שינוי המשטר הצרפתי, ועל הקמת הרפובליקה השלישית. בפריז הוקמה ממשלה זמנית להגנה לאומית, שבה השתתפו גם מתונים וגם רדיקלים, והמלחמה נמשכה. הגרמנים כבשו חלקים גדולים של צפון צרפת, נתקלו באש של אזרחים חמושים, והגיבו בחריפות. המלחמה, כפי שהסביר מולטקה מאוחר יותר, הפכה למלחמת עם – למלחמה נגד האומה המתגייסת למאמץ, ולכן למלחמה נגד האזרחים. אך ההתגייסות לא הייתה מלאה. רוב הכפריים רצו לסיים את המלחמה, ומוקד המשך ההתנגדות היה פריז שכותרה. ההבחנה הייתה לא רק גיאוגרפית – רוב המעמדות המבוססים רצו לסיים את המלחמה, מכיוון שחששו שמלחמת עם תעודד גורמים מהפכניים בתוך צרפת ועלולה להוביל למהפכה דמוקרטית.³

בין הגרמנים התנהל ויכוח בשאלה איך להכניע את פריז: באמצעות לחימה וכיבוש, באמצעות הפגזות או באמצעות מצור ורעב. החיילים

הרגימנט הצרפתי ה־87 בחפירות במהלך קרב ורדן. הפקודה שנתן פטן לחיילי הייתה להחזיק בכל מחיר, ולכבוש מחדש כל שעל שעליו האויב משתלט

אריך פון פאלקנהייין, המסקנה של **אנרי פיליפ פטן**. שיפר את יכולת פאלקנהייין שצריך לחפש פתרון מדיני הצרפתים להילחם באזור

שהפך את המלחמות באירופה ממלחמות בין צבאות למלחמות בין אומות.⁹ מולטקה הזקן הסביר שבמלחמה עתידית, אם גרמניה תאלץ להילחם נגד שני אויבים, יהיה קשה להשיג ניצחון. כבר באפריל 1871 כתב מולטקה כי אי אפשר לקוות שגרמניה תוכל להשיג ניצחון מהיר במערב נגד צרפת, ולהתפנות אז להילחם נגד האויב האחר.¹⁰ מולטקה סבר שבמלחמות הבאות הדיפלומטים יצטרכו להגיע להסדר – גם אם זה יהיה על בסיס המצב שלפני המלחמה. לכן, האסטרטגיה המתאימה לגרמניה היא אסטרטגיה הגנתית, עם יוזמות התקפיות שישתקו את האויב וישחקו אותו, עד שלדיפלומטיה תהיה אפשרות להשיג הסדר.¹¹

על אף שסבר כאמור כי האסטרטגיה המתאימה לגרמניה היא הגנתית, המשיך מולטקה הזקן להכין את הצבא לתקוף ולהשמיר, והסביר זאת בשתי סיבות:

1. גם אם המטרה היא לא להילחם כדי להכריע, הצבא צריך להביא הישגים כדי לספק לדיפלומטים כלי מיקוח.
2. הפוליטיקאים יכולים לשנות את דעתם במהלך המלחמה, ולכן הצבא צריך לבנות את עצמו כדי שיוכל להתור להשיג צבאי מקסימלי.

אך יש סכנה בחתימה להישג צבאי מקסימלי, מכיוון שבניין הכוח הנדרש להישג צבאי מקסימלי עלול להגדיל את הסיכוי שתפרוץ מלחמה. בעקבות המלחמה נגד צרפת אוחדה גרמניה והתחזקה, אך למרות

הינדנבורג ולודנדורף טענו שגרמניה יכולה להכריע את רוסיה במזרח. פאלקנהייין היה סבור שאפשר יהיה לדחוק את הצבא הרוסי אחורה, אבל שהישג כזה לא יוביל להכרעה

זאת חשה מאוימת. רוסיה וצרפת הפכו לבעלות ברית, וגרמניה חששה שהיא תצטרך להילחם בשתי חזיתות. למרות הלקחים שלמדו מהמלחמה נגד צרפת, המשיכו שליפן ומולטקה הצעיר להתכונן בעיקר למלחמה קצרה. מבחינה צבאית לא הייתה להם ברירה: הם ידעו שמלחמה ארוכה תהיה הרסנית, מבחינות כלכלית וחברתית, ושיגרמניה תפסיד בה כסופו של דבר.

ויכוח על האסטרטגיה המתאימה ומאבקי כוח בצמרת הביטחונית

למרות היוקרה הרבה של המטה הכללי הגרמני, הוא לא היה אחראי לבניין הכוח – רק לתכנון המלחמה ולניהולה. למרות מעמדו הבכיר של שר המלחמה הפרוסי הוא לא היה אחראי לכל ההיבטים של בניין הכוח. הצבא לא היה כפוף לפרלמנט ולא היה צבא עם, אלא צבאו של הקייזר. בגרמניה, כמו במדינות האחרות באותה תקופה וגם לאחר מכן, לא היה גוף מרכזי אחד שהיה אחראי להכין את הצבא, את הצי ואת הכלכלה למלחמה. ניסיונות לתיאום מדיני-צבאי נתקלו בקשיים גדולים. אנשי המטה הכללי הגרמני התרכזו במה שיכלו לבצע לברם, ותכננו את מהלך הפתיחה איתו יצאה גרמניה למלחמה

רצו להתבסס על מצור, והפוליטיקאים – להפגיו. בסופו של דבר הוחלט על הפגזות, אבל ייתכן שהוויכוח לא היה יזום עקרוני על השיטה אלא על תזמון השלבים. לגרמנים היה קשה לעמוד במחיר הכלכלי של מצור ארוך ושל המשך הלחימה נגד צרפת. בנוסף, ביסמרק חשש שאם המלחמה תתארך – אוסטרוריה-הונגריה תתערב לטובת צרפת, וקיווה כי לאחר כיבוש פריז אפשר יהיה להגיע להסדר כך שהגרמנים לא יצטרכו להמשיך ולהילחם בכל רחבי צרפת. במשך כשלושה שבועות ירו הגרמנים על פריז 12,000 פגזים וגרמו למאות אבדות. במשך שבועות אלו דיווחו התעמולה הגרמנית והעיתונות "המגויסת" על העסקת מטרות "צבאיות". אבל למעשה מטרת הירי הגרמני הייתה לפגוע באזרחים. הרבר לא פגע משמעותית ברוח הלחימה של הפריזאים אבל בסופו של דבר, ב-28 בינואר 1871, כאשר נגמר המזון – נכנעו הפריזאים.⁴

מולטקה התנגד להחלטת ביסמרק לסיים את המלחמה אחרי נפילת פריז וחשב שהיא תחזק את צרפת בטווח הארוך,⁵ אבל ביסמרק הציע תנאי שלום מתונים כדי להגיע להסכם, והממשלה הצרפתית נכנעה. ואולם, על אף שהממשלה נכנעה, חלק מן המשמר הלאומי בפריז סירב להתפרק מנשקו. במשך כחודשיים, מאמצע מרס 1871 ועד סוף מאי אותה שנה, שלט בפריז משטר מהפכני – הקומונה הפריזאית.⁶ גם הממשלה הצרפתית החדשה, שהפסיקה כאמור את הלחימה נגד הגרמנים, הפגיזה את פריז המהפכנית, אבל לא באותה אינטנסיביות כמו הגרמנים. היו שהסבירו שכשלאויב אין מדינה ואין רכוש, אי אפשר להגיע איתו להסדר והכרחי להשמירו. ואמנם, אחרי שהמהפכנים נכנעו, בוצע בפריז בחסות מערכת בירוקרטית ומשפטית-כביכול, רצח שיטתי של אלפי אזרחים שנראו מהפכנים.⁷ הבירוקרטיה המשפטית הייתה חשובה, כי כאשר מערכת השמדה היא בירוקרטית וכוללת הרבה שלבים ותחנות, קל לטעון שאף אחד לא אחראי.

בשנת 1867 הסביר ביסמרק שהוא חושש ממלחמה עם צרפת, לא מפני שהוא פוחד ממפלה גרמנית, אלא בגלל התוצאות של ניצחון גרמני. אם מלחמה כזו תתחיל, הסביר ביסמרק, היא לא תסתיים לעולם. אפילו אם הגרמנים ישתלטו על חבל אלזס, הצרפתים יצברו כוח, ימצאו שוב בעלי ברית והתוצאות עלולות להיות גרועות.⁸

מוכנות למלחמה קצרה מחוסר ברירה

הניצחון ב-1871 לא ביסס את עליונותה הצבאית של גרמניה באירופה. להפך – ניצחון זה ודע את הרס האימפריה הגרמנית, מכיוון

אסטרטגיה של שחיקה כרציונל

פאלקנהייין הפיק מהלחמה במזרח בשנת 1915 את הלקחים הבאים:

1. ההתקפות המשניות לא היו ביזור מוטעה של הכוח אלא אמצעי יעיל לשאיבת עתודות רוסיות לגזרות משניות, כלומר אמצעי יעיל להשגת הונאה אסטרטגית.
2. מכיוון שלגרמנים יש עדיפות טכנולוגית ונחיתות בכוח אדם, כדאי להם להתבסס על הארטילריה ועל שיתוף פעולה בין כוחות הרגלים ובין עוצמת האש.

פאלקנהייין סבר שהדרך הטובה ליישם את הלקחים במערב היא לא לחתור לניצחון מכריע, אלא לחפש דרך לגרום נזק בלתי נסבל לאחד היריבים – שיביא אותו לשולחן הדיונים ולקבלת הסכם.

ב־25 בספטמבר 1915, לאחר הכנה ארטילרית של שלושה ימים, תקפו הצרפתים בשמפיין, אזור שבו נהנו מיתרון כמותי. על אף שהצרפתים כמעט הבקיעו ביום הראשון של ההתקפה, ההישגים הקרקעיים שלהם לא היו בסופו של דבר משמעותיים. לעומת זאת, בשבועות שעברו עד שההתקפה הופסקה סבלו הצרפתים כ־150 אלף אבדות, והגרמנים כ־100 אלף אבדות. הלקח שעלה מאותה מערכה הוא שניתן להגן עם כוחות חלשים, אם הם ערוכים בעמדות טובות ונהנים מארטילריה בעמדות טובות.¹⁴

פאלקנהייין הגיע למסקנה שאין לגרמניה סיכוי להצליח בהתקפה נגד כוחות גדולים הנתמכים על־ידי עתודות גדולות. לכן יש לדאוג

פאלקנהייין סבר שהדרך הטובה ליישם את הלקחים במערב היא לא לחתור לניצחון מכריע, אלא לחפש דרך לגרום נזק בלתי נסבל לאחד היריבים - שיביא אותו לשולחן הדיונים ולקבלת הסכם

לכך שבעלות הברית יתקפו במערב עד שידממו למוות. לשם כך, טען כי יש צורך למצוא מקום שעליו אפשר להשתלט באמצעות התקפה מקומית, מקום שאותו בעלות הברית ירגישו חובה לתקוף, ושבו אפשר להיערך טוב להגנה ולהקיז את דם האויב. רק אחרי שהאויב יישחק בהתקפות שהוא יתעקש לבצע, אפשר יהיה לנסות לתקוף ולקוות להגיע להישג משמעותי שיוביל להכרעה.¹⁵

המקום שנבחר על־ידי פאלקנהייין למימוש הרעיון היה ורדן – בליטה בעלת חשיבות היסטורית בקו הצרפתי. הפרוסים כבשו אותה ב־1792, והצרפתים חזרו וכבשו את ורדן אחרי הניצחון הגדול הראשון שלהם במלחמות המהפכה, ליד ואלמי שבצפון צרפת. בנוסף, ורדן הייתה המבצר הצרפתי האחרון שנכנע לגרמנים ב־1870. פאלקנהייין העריך שהגרמנים יוכלו לרכז באזור זה כוחות גדולים בגזרה צרה, לכבוש באזור שטח שולט שיאפשר להם להיערך טוב, להציב את הארטילריה שלהם בעמדות טובות ולשתק את הארטילריה הצרפתית – ואז לחכות שהצרפתים יתקפו. פאלקנהייין העריך שהצרפתים יתקפו, הן בשל החשיבות ההיסטורית של ורדן והן בשל העובדה שוורדן קרובה לפריז וכוח גרמני שם יהיה איום על הבירה.

יש היסטוריונים הטוענים כי אין שום ראיות לכך שזה היה הרציונל

בסוף יולי 1914. ב־14 בספטמבר 1914, לאחר שכישלון מהלך הפתיחה הגרמני היה ברור, פוטר מולטקה הצעיר מתפקידו כראש המטה הכללי הגרמני ובמקומו התמנה הגנרל אריך פאלקנהייין.

פאלקנהייין היה קצין צעיר יחסית, בן 53, צעיר ממולטקה בשלוש עשרה שנים. הוא שירת במטה הכללי רק תקופה קצרה, אבל משך את תשומת הלב של הקייזר במהלך שש שנות שירותו בסין. ב־1913 מינה אותו הקייזר לשר המלחמה הפרוסי, ובספטמבר 1914 הוא התמנה לתפקיד החשוב יותר של ראש המטה הכללי.

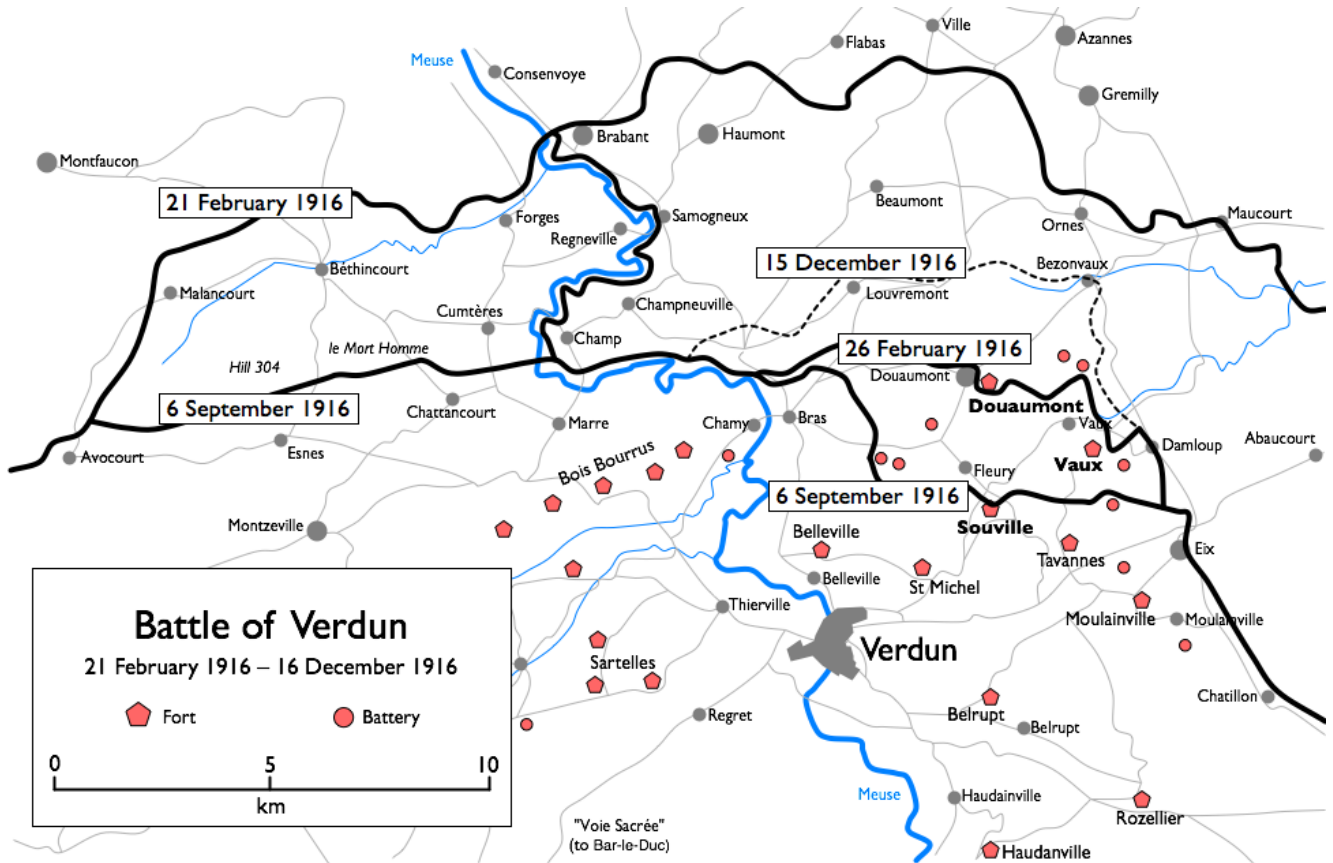
בתחילה המשיכו פאלקנהייין ועוזריו הקרובים לנסות להגיע להכרעה במערב. הם ניסו להגיע להכרעה באמצעות איגוף מערבי – במה שכונה "המרוץ אל הים" – ונכשלו. הם ניסו להגיע להישג מקומי משמעותי באיפר שבצפון בלגיה ונכשלו. עד אמצע נובמבר 1914 ספג הצבא הגרמני כ־116,000 הרוגים.¹² פאלקנהייין, ורבים אחרים, הגיעו למסקנה שאי אפשר להכריע את המערכה במערב. על השאלה האם יש סיכוי להכריע במזרח, התנהל ויכוח.

הינדנבורג ולודנרדוף, שזכו לתהילה רבה אחרי שניצחו את הצבא הרוסי בקרב טננברג באוגוסט 1914, טענו שגרמניה יכולה להכריע את רוסיה במזרח. פאלקנהייין היה סבור שאפשר יהיה לדחוק את הצבא הרוסי אחורה, אבל שהישג כזה לא יוביל להכרעה. המסקנה של פאלקנהייין הייתה שצריך לחפש פתרון מדיני, וזו הייתה ההמלצה שהוא הגיש, בנובמבר 1914, לקנצלר תאוכלד פון בתמן־הולווג, שמצדו חשש מהאחריות להחלטה כזו. לאור הלקחים שהפיק מהחודשים הראשונים של המלחמה העריך פאלקנהייין כי ההצלחות בשדה הקרב לא יכריעו, אבל הוא קיווה שהן ישכנעו את אויביה של גרמניה שמחיר המשך הלחימה נגדה יהיה גבוה מדי.

לויכוח על האסטרטגיה המתאימה לגרמניה בסוף 1914 התלוו מאבקי כוח בצמרת הביטחונית הגרמנית. הינדנבורג ולודנרדוף, יחד עם תומכיהם, שכללו את בתמן־הולווג ואת מולטקה, ניהלו מלחמת חורמה נגד פאלקנהייין ונגד מדיניותו. הקייזר כעס על כך שחלק ממתנגדיו של פאלקנהייין איימו בהתפטרות – במהלך לחימה ונוכח אויב – והמשיך לתמוך בפאלקנהייין, שהועלה בדרגה. אבל פאלקנהייין נאלץ להקצות כוחות נוספים ללחימה במזרח, ולוותר על תפקיד שר המלחמה ועל כוונתו להפריד בין הינדנבורג ובין לודנרדוף.

הגרמנים תקפו בחזית הרוסית בפברואר 1915. אבל למרות ההצלחות הראשונות הם לא יכלו לעמוד בפני התקפות הנגד של רוסיה ובפני החורף הרוסי, ולשני הצדדים נגרמו אבדות רבות. באביב 1915 תקפו הרוסים בחזית האוסטרית. מצבם של האוסטרים היה קשה, ופאלקנהייין נאלץ להעביר כוחות למזרח ולתקוף כדי לסייע לאוסטרים. בסוף 1915 הגיעה גרמניה למצב טוב יחסית בחזית המזרחית לאחר כיבוש פולין וסרביה והחלשת הצבא הרוסי, שספג כ־2 מיליון אבדות. ההצלחות לא הושגו על־ידי איגוף, כיתור והתמוטטות האויב, אלא על־ידי התקפות חזיתיות חוזרות ונשנות, בחסות עליונות ארטילרית והתקרמות אטית.¹³

בעקבות הצלחות חלקיות אלו, התעורר שוב ויכוח בשאלה האם כדאי להעביר עוד כוחות למזרח ולנסות להכריע את הרוסים. פאלקנהייין עדיין היה סבור שאי אפשר להשיג ניצחון מכריע לא במזרח ולא במערב. המטרה במזרח הייתה לקנות ביטחון על־ידי החלשת הרוסים, והיא הושגה. אז מה כן אפשר וכדאי לעשות עכשיו? בתשובה לשאלה זו התגבש הרעיון שהוביל למערכה על ורדן.

מהלכי קרב ורדן. כאשר החלה ההתקפה הצליחו הגרמנים להשיג את מטרותיהם הראשוניות, אבל הדבר דרש זמן רב יותר ואבדות כבדות ממה שהעריכו

באזור ותגברו את כוחותיהם שם.¹⁹ כאשר החלה ההתקפה הצליחו הגרמנים להשיג את מטרותיהם הראשוניות, אבל הדבר דרש זמן רב יותר ואבדות כבדות ממה שהעריכו. התברר שהארטילריה הגרמנית לא יכלה לפעול ביעילות נגד עמדות צרפתיות בשטחים מיוערים ונגד עמדות צרפתיות בקו השני, שבחלקן לא היו נצפות. כמו כן התברר שהאש הגרמנית שכוונה נגד סוללות הארטילריה הצרפתיות, וכללה גם ירי פגזי גז, לא הצליחה לשתק את הארטילריה הצרפתית שהפריעה בחלק מהמקומות להתקדמות הגרמנית. בסך הכול, ובניגוד לתוכנית, הגרמנים לא כבשו את השטחים הגבוהים החיוניים להשגת שליטה בתצפית ובאש, כנדרש להבטחת יחסי שחיקה טובים בהמשך הלחימה.

האם המערכה בוורדן הייתה אמצעי או מטרה?

מה הייתה התגובה הצרפתית להתקפה הגרמנית? המפקד במקום רצה לפנות את הגדה המזרחית של מאז, ובתחילה תמך בעמדה זו המפקד הצרפתי העליון, ז'וזף ז'ק סור ז'ופר, אבל בלחץ ראש הממשלה שינה ז'ופר את עמדתו ושלה לאזור את עתודת המטכ"ל הזמינה – הארמיה ה-2 בפיקוד אנרי פיליפ פטן. הפקודה שקיבל פטן הייתה להחזיק בכל מחיר. הפקודה שנתן פטן לחייליו הייתה להחזיק בכל מחיר, ולכבוש מחדש כל שעל שעליו האויב משתלט. פטן ארגן מחדש את הלוגיסטיקה ואת הארטילריה הצרפתית: הוא

המקורי של פאלקנהייין, ומסבירים כי לאחר שההתקפה נכשלה הוא המציא את הטיעון שמטרתה הייתה לשחוק את הכוח הצרפתי.¹⁶ אחרים מסבירים כי הטענה שפאלקנהייין יום מערכה של שחיקה בוורדן אמנם משכנעת, אבל יש להטיל ספק בכך שהתכוון להתבסס על אסטרטגיה של שחיקה.¹⁷

פאלקנהייין חשב שהארמיה ה-5 שקיבלה את המשימה לפעול באזור ורדן תוכל להשיג עליונות על הארטילריה של הצרפתים, ובנוסף יישאר מספיק כוח ארטילרי כדי להכשיל התקפות נגד צרפתיות וכדי לתקוף שוב ושוב את עמדות החי"ר הצרפתי. הערכה אופטימית זו התבססה על היתרונות הטכניים של הארטילריה הגרמנית – היכולת לירות פגזים גדולים יותר, בוויית תלולות יותר, בדיוק גדול יותר ובקצב גדול יותר מהארטילריה הצרפתית. בנוסף, לגרמנים היה יתרון בארגון, שכן הארטילריה הגרמנית הייתה בשליטה מרכזית ברמת הארמיה, ויתרון בתו"ל – הגרמנים הרגישו את דיוק האש הארטילרית יותר מאשר את כמות האש, דבר חשוב במיוחד כשתוקפים מתחמים מבוצרים.¹⁸

התוכנית הגרמנית הייתה תלויה בארטילריה, ולכן תלויה במזג אוויר (ללא תצפית אי אפשר היה להפעיל את הארטילריה ביעילות). הכוחות הגרמניים היו ערוכים להתקפה כבר ב-12 בפברואר 1916, אך בשל מזג האוויר התחילה המתקפה רק ב-21 בחודש. הצרפתים זיהו את הכוונה הגרמנית לתקוף בוורדן, ועל אף שלא זיהו שהתקפה גרמנית זו מיועדת להיות המאמץ העיקרי – הם הגבירו את הכוננות

מצבת הזיכרון של ורדן. במהלך המערכה ספג כל אחד מהצדדים מאות אלפי אבדות, אך יצא ממנה ללא הישג משמעותי. צילום: Wolfgang Staudt

וילהלם, ביקשה לקבל כוחות נוספים כדי להרחיב את ההתקפה בגדה המערבית. בתחילה סירב פאלקנהייין מכיוון שהתוכנית הייתה לשמור את העתודות ולהשתמש בהן כדי לתקוף ולהכריע רק אחרי שהצרפתים יתשו. פאלקנהייין היה מוכן לעצור, לוותר על כיבוש השטח השולט ולהודות בכישלון התוכנית, אבל הארמיה ה־5 שכנעה אותו שאי אפשר לעצור מכיוון שהעמדות גרועות וקשה פסיכולוגית לעמוד במקום. צריך לתקוף ולהתקדם או לסגת.²¹

האם המערכה בוורדן הייתה אמצעי או מטרה? הרעיון המקורי היה שההתקפה בוורדן תהיה אמצעי לשחיקת הצבא הצרפתי, אבל בהדרגה הפך המבצר למטרה בפני עצמה ומשך אליו את רוב עתודות המטכ"ל הגרמני. בשל קו העמדות הגרוע נאלצה הארמיה ה־5 להמשיך להגן או לתקוף בתנאים לא רצויים. הגרמנים שיפרו את הטקטיקה שלהם על-ידי הגנה עם מעט חיילים בקו הקדמי, התארגנות במדרון האחורי, התקפות סער²² והידוק שיתוף הפעולה בין כוחות הרגלים לבין הארטילריה, אבל לא הצליחו להקטין בצורה מספקת את כמות האבדות שלהם.

התקפת הנגד הצרפתית, שהייתה אמורה לתת לגרמנים הזדמנות להישג מכריע, בוששה לבוא, והגרמנים היו צריכים להחליט מה לעשות בהמשך. לכאורה היה כדאי ליזום התקפה גרמנית משנית נוספת, אבל זה היה בלתי אפשרי מכיוון שכל עתודות המטכ"ל הגרמני היו מעורבות בלחימה בוורדן.

ביוני 1916 הפתיעו הרוסים עם התקפה מוצלחת בחזית האוסטרית.

הנהיג שליטה מרכזית בארטילריה הכבדה, והורה להפעיל את התותחים הבינוניים כדי לסייע לחי"ר הצרפתי ולפגוע בגרמנים בשלב שבו הם פגיעים ביותר – שלב ההתקפה. בסך הכל שיפר פטן את יכולת הצרפתים להילחם באזור. למרות זאת, ההחלטה הצרפתית להחזיק בשטח בכל מחיר שיחקה לידי הגרמנים והתאימה לתוכנית שלהם, אך השאלה שנותרה הייתה מה יהיו יחסי השחיקה בין הצדדים.²⁰

לאחר הישגיהם הראשוניים איבדו הגרמנים את יתרון ההפתעה, וכדי להמשיך הם היו צריכים לתקוף אויב ערוך ומוכן. היתרון הגרמני בארטילריה אפשר להם להשמיד עמדות צרפתיות קדמיות, אבל לא לשחק את הארטילריה הצרפתית שגרמה לגרמנים אבדות רבות. בסך הכול לא הצליחו הגרמנים לייצר את התנאים הנדרשים כדי להבטיח את יחס השחיקה המתוכנן. פאלקנהייין חשב שאפשר יהיה להשיג יחס שחיקה של 5:2 לטובת הגרמנים. כמו במקרים רבים במלחמת העולם הראשונה, הצד התוקף – במקרה זה הגרמנים – היה יכול להתקדם רק מעט כל פעם, ורק אחרי הכנה ארטילרית אינטנסיבית. לאחר כל התקדמות היה קשה לעמוד בפני התקפות נגד, והיה קשה להחזיק בעמדות בלי לספוג אבדות רבות, בין השאר בגלל שלתוקף היה קשה לקדם את הארטילריה שלו. בנוסף, כאשר כובשים עמדת מפתח, מתעורר בדרך כלל הצורך לכבוש שטחים נוספים, כדי שאפשר יהיה להחזיק בה.

בנקודה זו היה צורך להעריך מחדש את המצב ולהחליט איך להמשיך: לתקוף, לעצור או לסגת. הארמיה ה־5, בפיקוד נסיך הכתר

יש הטוענים כי היה קשה לנהל את המלחמה באופן רציונלי בגלל כשלים במערכת הקשרים בין אנשי הצבא לבין המדינאים, וכי מבחינה זו היה לדמוקרטיה יתרון. אחרים מסבירים כי במהלך רוב שנות המלחמה, הייתה תמימות דעים בין אנשי הצבא לבין המדינאים ברוב המדינות שנלחמו, וכי מה שהקשה גם על אלה וגם על אלה הייתה דעת הקהל, שהושפעה מרעיונות לאומניים כוחניים.²⁸ קל להסכים שלכוח יש מגבלות, ולעיתים עדיף לחתור להישגים חלקיים ולהסדר. אבל היכולת להגיע להסדר תלויה בעמדות שני הצדדים, ואם צד אחד מעדיף הסדר אז לצד השני יש לכאורה סיבה לא להסכים. לא תמיד ברור אם אפשר למצוא אינטרס משותף בבסיס להסדר, והשקעת מאמצים בחיפוש אינטרס משותף גובה מחיר. השאלה המעשית העיקרית היא מדוע, אחרי שפרצה מלחמה ב-1914, ואחרי שהתברר מחירה והקושי להשיג הכרעה, לא הגיעו להסדר? יש הטוענים שאפשר היה להגיע להסדר בין גרמניה ואוסטריה ובין צרפת ובריטניה, אם גרמניה הייתה מוותרת במערב ומקבלת פיצוי גדול במזרח על חשבון רוסיה.²⁹ בפועל היו מנהיגי המדינות הגדולות צריכים להנהיג קואליציה פנימית וקואליציה של בעלות ברית, והדבר הטיל עליהם מגבלות ואילווצים רבים שלא אפשרו להם להגיע

המטכ"ל הגרמני היה צריך להעביר כוחות למזרח, ולהתמודד שוב עם הדילמה הבאה: האם לארגן במזרח התקפת נגד מברע, או להסתפק בייצוב הקו במזרח ולשמור כוחות במערב לנוכח ההתקפה הצפויה שם? לאור ההכנות הרבות הנדרשות לפני התקפה גדולה, יכלו הגרמנים לזהות מראש את מקום ההתקפה הבריטית-צרפתית המתוכננת – אזור הסוס בצפון צרפת. אבל המטכ"ל הגרמני נתן לארמיה ה-2 באזור הסוס רק מעט כוחות נוספים, והמשיך לשמור כוחות רבים באזור ורדן.²³

עוצמת ההתקפה באזור הסוס הפתיעה את הגרמנים, והם לא יכלו להתחרות ביכולת התעשייתית של בעלות הברית במערב לייצר עוד ועוד פגזי ארטילריה. במקביל היה ברור שהרוסים מתארגנים להמשך ההתקדמות שלהם במזרח. פאלקנהייז הבין שהוא לא יוכל להכריע את המערכה על-ידי התקפת נגד, גם אם ההתקפה הבריטית-צרפתית בסוס תיכשל. הוא עדיין קיווה לסיים את המלחמה על-ידי הגנה מוצלחת שתשכנע את הצרפתים שאי אפשר לנצח ושצריך לנהל משא ומתן. לאחר עוד ניסיון כושל לשפר את הקו הגרמני, הוא הפחית את מאמציו לנהל קרב שחיקה בוורדן.²⁴

כסך הכול בחר פאלקנהייז נכון בוורדן, אבל הוא לא העריך נכונה את יחסי השחיקה הצפויים והמעט בהערכת נחישותו של האויב. לנוכח כישלון היוזמה לפעול בוורדן הוא סיים את כהונתו כראש המטה הכללי, וחזר לפקד על יחידות בלחמה. הינדנבורג, יחד עם לודנרופ – שהיה עוד כנגדו, החליף את פאלקנהייז כראש המטה הכללי ב-29 באוגוסט 1916. במקום אסטרטגיה המיועדת להשיג הסכם עם אחד האויבים הם חזרו לתקווה שיתאפשר, על-ידי ניצחון מכריע, להכתיב את תנאי השלום ולהבטיח הישגים טריטוריאליים לגרמניה.

התוצאות של היוזמות ההתקפיות של הינדנבורג ולודנרופ במערב, באביב 1918 – הצלחות טקטיות מסחררות וכישלון אופרטיבי ואסטרטגי, ידועות.²⁵ למרות זאת, רוב הקצינים הגרמנים שכתבו על הנושא בין מלחמות העולם מתחו ביקורת על פאלקנהייז – הארכיון הרשמי אפילו הזמין פרופיל פסיכולוגי שלו כדי להוכיח שפאלקנהייז היה "חסר כוח רצון" ולא החלטי מספיק, וראו בהישגים של הינדנבורג ולודנרופ במזרח הוכחה לכך שאפשר היה אחרת.²⁶ האומנם אפשר היה אחרת? רוסיה לא הוכרעה על-ידי הבקעה אסטרטגית. הצלחות הטקטיות של הינדנבורג ולודנרופ רק הובילו לנסיגה רוסית ולייצוב קו רוסיה חדש. רוסיה הוכרעה על-ידי לחצים פנימיים ותהפוכות פנימיות – מהפכת אוקטובר – לחצים שהוגברו עקב עול המלחמה הממושכת. גם גרמניה עצמה הוכרעה על-ידי שחיקה ולא על-ידי תמרון. בעלות הברית היו במצב שאפשר להן להשיג כך הכרעה, הן במלחמת העולם הראשונה והן בשנייה.

סיכום

המערכה בוורדן הייתה רק חלק קטן ממלחמת העולם הראשונה, המציגה בפנינו שאלות רבות – מדוע פרצה איך נוהלה? ואיך הסתיימה? מקובל למתוח ביקורת על כל הצבאות שיצאו למלחמה ב-1914, בטענה שהם התעלמו מהיתרון שעוצמת האש נותנת למתגונן, וטיפחו במקום זאת את "פולחן המתקפה". טענה מקובלת זו מתרכזת ברמה הצבאית-טכנית. אבל הכשל החמור יותר אצל רבים היה ברמה הצבאית-מדינית, במה שאפשר לכנות "פולחן הניצחון המכריע". כלומר בהנחה שאם רק יגבשו תורת לחימה מתאימה ותכננו מבצעי טוב – יוכלו להבטיח את השגת הניצחון המכריע המיוחל.²⁷

הצרפתים זיהו את הכוונה הגרמנית לתקוף בוורדן, ועל אף שלא זיהו שהתקפה גרמנית זו מיועדת להיות המאמץ העיקרי - הם הגבירו את הכוונות באזור ותגברו את כוחותיהם שם

להסדר. יש הטוענים כי האשליה האמיתית היא הטענה שאפשר היה לסיים את המלחמה בהסדר, בלי לחכות להכרעה צבאית.³⁰ האירוניה היא שגרמניה הובסה במלחמת העולם הראשונה, אך מצבה האסטרטגי אחריה היה טוב יותר מאשר לפנייה. במזרח חצצה בין גרמניה ובין רוסיה מדינה חדשה ואנטי רוסית – פולין. ואילו האויב במערב, צרפת – היה מותש, ולא קיבל תמיכה מבעלי בריתו כאשר ניסה לגבות מגרמניה את מחיר המלחמה.³¹ גרמניה הובסה גם במלחמת העולם השנייה, אבל זה לא מנע ממנה להגיע, אחרי חמישים שנה, למעמד הגמוני באירופה ולהתאחד מחדש, וזאת ללא שימוש בכוח צבאי. מערכת ורדן הפכה לסמל של קרבות קשים וחסרי תכלית, אבל חלק מהחוכמה המקובלת בנוגע למלחמת העולם הראשונה בכלל ועל ורדן בפרט לוקות בפשטנות. למעלה ממאה שנים חלפו מאז הקרב על ורדן, אך הלקחים מאותו קרב יכולים להוות כר פורה לדיונים בצד"ל כשהוא ניגש לנתח את הבעיות שלו בצפון וברדום. לא קל לקשר בין הפן הפוליטי-פלומטי-צבאי ובין ניהול, תכנון וביצוע של הפעילות הצבאית. נושא תפקיד האש בלחמה, תפקיד השחיקה בלחמה והשאלה מי יכול לעמוד טוב יותר בשחיקה – הם נושאים שנותרו רלוונטיים כל השנים. הקושי בערכון תפיסות ותוכניות, כאשר המציאות שונה ממה שהנחנו בזמן התכנון, נכון כמו

אז גם כיום. ההערות למאמר הזה מתפרסמות בסוף הגיליון.

